

др Александар Молнар,
асистент Правног факултета у Новом Саду

ФОРМАЛНА ЛОГИКА И ПРАВО - ПОКУШАЈ РЕКОНСТРУИСАЊА ЊИХОВОГ НАСТАНАКА У АНТИЧКОЈ ГРЧКОЈ

У раду се покушава доћи до једног социолошки релевантног одређења формалне логике и утврдити њен значај за настајак правног феномена. У том смислу аутор поставља три тезе. Прва гласи да се у античкој Грчкој по први пут у историји јавља право *stricto sensu*, а не само његови рудименти. Друга теза је да настајак права подразумева постојање и примену формалне логике у нормативној сфери (тј. да је то обележје по којем се право разликује од обичаја и од морала). Напокон, трећа теза гласи да је за примену формалне логике у нормативној сфери нужан минимум баланса моћи у друштву, који омогућава издвајање законодавства од судске и "извршне" власти.

Централно место у раду представља анализа Аристотелове логичке и социјалне теорије. Прва говори о веома високом ступњу формализације мишљења, до које је доспела грчка мисао тог доба, а друга о јачини искустава са поделом и организацијом власти, адекватно постојећем балансу моћи главних друштвених група у полису. То није случајност: тек она друштва која познају друштвене сукобе који се не решавају силом, већ расправом и мериторном одлуком трећег, развијају формалну логику, која стоји у основи правног феномена. Иако је главни циљ ове логике да онемогући психичке и социјалне процесе деструкције смисла нормативних структура, она постиже тек толико да ове деструктивне процесе ублажи и модификује, каналишући и спутавајући их унутар једне херметичке сфере - права.

Кључне речи: *Право. - Форма. - Логика. - Принцип. - Систем.*

О томе какви се широки хоризонти за социолошки увид у друштвену природу правног феномена указују отварањем проблема односа између права и рационалности сведочио је већ социолошкоправни одељак Веберове књиге *Привреда и друштво*. У том одељку се (напоредо с настојањима да се излагање ограничи на "идеалнотипски" карактер) износи једна, у основи, генетичка теорија развоја права од његовог формално-ирационалног облика (магијског типа) до савременог формално-рационалног облика. Другима речима, у основи правног развитка сагледава се један други развитак: развитак од формално-

-ирационалне логике магије до формалне логике као такве (примењене на право). Социолошка анализа отуда се налази у служби сагледавања друштвено-историјских токова који су довели, прво, до формалне логике као такве, а затим и до њене примене у праву. Оно што се чини теоријски најчистијим језгром социолошкоправне анализе јесте исходиште ових токова: модерно формално-рационално право.

”А сада да видимо како силе које учествују у формирању права утичу на развој формалних квалитета права. Данашњи јуристички рад, бар онај његов облик који је достигао највиши степен методичко-логичне рационалности - облик, који ствара обичноправна (*gemeinderrechtlich*) јуриспруденција, полази од 5 постулата: 1. да је свака конкретна правна одлука ’примењивање’ апстрактне правне поставке на неко конкретно ’чињенично стање’; 2. да уз помоћ средстава правне логике мора бити могућно за свако конкретно чињенично стање извући одлуку из важећих апстрактних правних ставова; 3. дакле, да важеће објективно право мора само представљати, или у себи латентно садржавати, систем правних поставки у коме нема ’правних празнина’ или да се према њему треба односити као према таквом за циљеве примењивања права; 4. да оно што се јуристички не може рационално ’конструисати’ није ни правно релевантно; 5. да се заједничко делање људи апсолутно мора тумачити као ’примењивање’ или ’извршавање’ правних поставки или, обрнуто, као ’потврда’ правних поставки(...), пошто је, адекватно ’непостојању празнина’ правног система, и ’правна уређеност’ основна категорија сваког социјалног збивања.” (Вебер, 1976:551)

Но, упркос постављању проблема на прави начин, Вебер није покушао да га реши: из његове теорије не може се сазнати какав је друштвени значај формалне рационализације права. Посебно је интересантно да Вебер нема нимало критички однос према формалној логици која лежи у основи (по његовом схватању само модерног) права, док, за узврат, у његовој социолошко-сазнајној теорији доминира оштра критика употребе формалне логике у научне сврхе: појмови би у науци требало да буду само својеврсни идеални типови према којима би се научници равнали у захватању у ”објективну” збиљу. Онога момента када се ти појмови скруте у форме према којима се почне стварност конструисати, више нема ништа од објективне науке. Самопотврђивање хипостазираних појмова без обзира на збивања у стварности постаје циљ формалне логике, уместо да се они ”идеалнотипски” користе као средства за спознавање стварности (Вебер, 1986:78).

Тако се отвара питање да ли формална логика може бити добар савезник норми, а рђав ослонац науке. Да ли може бити адекватно средство за спознају садржаја на који упућује норма, а неупотребљиви баласт научних напора да се спознају садржаји оног дела стварности који одговарајућа наука изучава? Напокон, да ли само у науци од првобитног средства (у служби циља трагања за истином) прераста у аутономни циљ, док у норми остаје послушно средство у служби њених аутентичних циљева?

У изучавању овог сложеног проблемског корпуса мислим да би требало разлучити три правца или тока анализе: 1. прво би требало утврдити од чега се састоји феномен формалне логике; 2. након чега би се размотрило коју квалитативну промену за собом доноси појава формалне логике у области норми, тј. каква је улога формалне логике у конституисању права; 3. да би се на крају прешло на проучавање друштвених услова који стимулишу, односно онемогућавају развој логичке формализације како мишљења уопште, тако и, уже, процеса стварања и примене (правних) норми. У овом раду бих покушао да прво у најкраћим могућим цртама дам једну за социологију права релевантну одредбу феномена формалне логике, да бих потом размотрио питање значаја формалне логике за настанак права. Социолошки можда најзначајнији проблем друштвених услова који су били од значаја за, прво, успостављање формалне логике, а затим и за њено продирање у нормативну сферу (утичући на тај начин и на сам процес конституисања правног феномена) због ограничености простора биће остављен за неку другу прилику.

Формална логика јесте један од начина мишљења којим се настоји у потпуности отклонити деструктивни утицај психичке и социјалне димензије појма на процес закључивања о одређеним садржајима стварности за чију спознају чулна перцепција није адекватно средство. Знакова које су већ захватили деструктивни психички и социјални процеси интеракције ознаке и означеног (види даље: Молнар, 1992) мисао настоји да се ослободи тако што свим стварима додељује нову ознаку - артифицијелни израз једне *lingua characterica systematica* - да би их при томе неприметно препарирала и у ново означено. Промена у означеноме се дешава сходно имплицираној онтолошко-категоријалној концепцији о структури "суштинских" садржаја стварности који своју адекватну мисаону репрезентацију добијају тек унутар дедуктивног система, образованог око једног или више темељних принципа. У формалној логици се мисао одриче претензије на непосредну рефлексију садржаја стварности у њихој сопственој динамици, проглашавајући да унутар система нових ознака и означених постоји такав склад да је процес закључивања могуће упростити све до анализе синтактичких структура у којима семантички моменат својом транспарентном имплицираношћу постаје једноставно небитан. Кретање у оквиру ових новообразованих синтактичких структура артифицијелног - системског - језика наводно је олакшано утолико што процес закључивања више не мора да врши сталну контролу смисла која се непрестано мења (те у том смислу и увек изнова деструира) у психичкој и социјалној динамици знака (тј. означеног и ознаке), него се ослања на (претпостављену) једнозначност и смисаону транспарентност свих системских израза (тј. по угледу на математику третира их као од сваког симболизованог садржаја осамостаљене и одређеним "алгоритмима" подвргнуте симболе), извлачећи закључке на формалан начин из априорно формулисаних постулата. Смисленост на тај начин добијених закључака зависи, наравно, од тога колико сам систем има везе са

стварношћу и њеном динамиком, те напосе са психичком и социјалном динамиком појма (као делом те стварности), чије је деструктивно дејство на једнозначност знакова хтео да елиминише. То је могуће само уколико се прихвати темељни онтолошки став да свим стварима одговарају одређене "суштине" (појмови) са тачно одређеним, једнозначним смисловима, услед чега је само потребно: 1. генерализовати искуство до одређеног ступња, на коме ће бити могуће 2. формулисати генералне емпиријске тенденције трајно, јасно и непротивуречно означених појава, из чега ће се даље - 3. излучити темељни принципи система, класификације генусних и свих осталих појмова, те узрочно-последичне ("нужне") релације међу њима, из система којих ће потом: 4. процес закључивања тећи чисто формално. Из овог концепта би се могао извући закључак да се формално-логичко мишљење не може састојати само од два у науци о логици стандарно прихваћена процеса, процеса формализације (оносно систематизације, тј. састављања система артифицијелних знакова са тако јасним значењима, да ће у њему бити могуће радити само "на синтактичкој равни") и процеса формалног, силогистичког закључивања (Kutschera, 1967:5-9). Претходно је свакако потребно препарирати стварност у комплекс "суштинских" појава (и то не само дедуковањем искуствених тенденција, него и сврсисходном конструкцијом), који онда "радом" принципа, класификација и узрочно-последичног повезивања прераста у формално-логички систем, од чије "истинитости" зависи и "истинитост" крајњег исхода закључивања, када га буде било потребно употребити у сврхе спознаје нечег "дубљег" што нашој мисли пре тога није било доступно у стварности. Отуда је социологија заинтересована не толико за исправност формално-логичког извођења закључка унутар већ постављеног система, колико за критеријуме по којима формална логика из стварности узима материјале, који ће јој послужити: 1. за изградњу принципа, класификација и узрочно-последичних релација који носе систем; и 2. као објекти на којима је, применом ових принципа, класификација и узрочно-последичних релација, могуће применити закључивање, као пут ка "дубљим" спознајама целокупне стварности. Ако је тачно да је за сваку врсту формалног логицирања нужна једна металогика која ће "контролисати" шта се може доказати, а шта не, као и шта је уклопиво у систем, а шта није, онда се социологија не задовољава закључком да та металогика почива једноставно на "интуицији" (Бркић, 1985:35) него инсистира на друштвеним условима - интересима пре свега - који воде ову "интуицију".

Најупечатљивија карактеристика формалне логике јесте да цепа стварност прво на ону која се спознаје како би се оформили принципи, класификације и узрочно-последичне релације, а затим и на ону која се спознаје тим истим принципима, класификацијама и узрочно-последичним релацијама. Тиме се: 1. одустаје од претензије на непрекидно рефлектовање садржаја стварности у њиховој динамици, како се она јавља неопосредована формалној логици својственим принципима, класификацијама и узрочно-последичним релацијама; 2. оставља мо-

гућност да се емпиријски материјал на један начин користи приликом оформљења општих принципа, класификација и узрочно-последичних релација, као и из њих изведеног система, а на сасвим другачији начин приликом решавања неког појединачног (нпр., правно релевантног) проблема (за чију се спознају и разрешење сматра да је потребна интервенција тих принципа, класификација и узрочно-последичних релација); 3. напokon, поставља формална исправност закључивања за циљ мишљења коме се као средства јављају чак и принципи, класификације и узрочно-последичне релације *као такви, тј. без рефлектовања на њихову првобитну повезаност са стварношћу из које су настали, али зато са отвореном могућношћу њиховог тумачења према једном од могућих (интересно опредељених) решења појединачног проблема.* Самим тим што су се први принципи, класификације и узрочно-последичне релације одвојили од стварности из које су индуковани, њихова апстрактност ствара маневарски простор за противудар стварности: могуће је спознати како их, огољене у њиховој апстрактности и противстављењу "чињеницама" стварности, треба користити да би се спознало оно што се хоће спознати. Тиме формална логика долази под власт управо онога што хоће да избегне: тежећи да докине деструктивност психичке и социјалне динамике појма, она појмовни смисао ствари ништа мање не деструира, постулирањем "суштина" које су мисливе још једино као форме и негирањем саме динамичности садржаја стварности (која се увек мора разликовати од свих психичких и социјалних процеса у којима се изобличује, било спонтано, било манипулацијом, и на крају деструира). Формална логика успева да сузбије отворене мисаоне манипулације утолико што надомешта психичку и социјалну динамику појма једном формалном конструкцијом у којој је могуће повезати највиши принцип система и закључак који се тих ствари тиче *sub aeternitatis specie.* Но, то није довољно. "Суштина" (као трајни и фиксирани смисао) ствари тиме постаје једино што обезбеђује континуитет формалног логицирања унутар система, док сазнање губи претензије рефлектовања на динамику ствари и остаје још само евидентирање решења којима ће се удовољити критеријуму могућности уклапања у априорни формално-логички систем. А управо су ова - увек бројна - решења отворена за тумачење "суштина" према интересној перцепцији елемената конкретног проблема, након чега се примена формалне логике на решавање тог проблема од средства спознаје (која тежи да се непрекидно "припија" уз ствари и "прати" њихову динамику) нужно претвара у средство оправдања једног, априорно одабраног решења проблема.

Али, чему уопште служи формална логика у нормативној сфери, тј. у праву? У праву је норма фиксирана у једној или више нормативних реченица, тако да формална логика мора служити (ре)конструисању одређеног смисла норме из свих појмова од којих су односне нормативне реченице образване, што би требало да реши проблем исправности делања у појединачним ситуацијама. Претпоставља се да сви правни појмови чине формално-логички систем, из кога се дедуктив-

ним путем могу добити смислови појединих реченичних комбинација појмова (у логичкој форми "судова"). Иако у том процесу дедуковања има обично много закључака, најважнији је онај закључак у коме се крајњи резултат формално-логичке анализе (у виду смисла норме коју нуди прва премиса) суочава са смислом садржаја стварности за које се претпоставља да су релевантни за исправно делање у конкретном случају (тзв. чињенично стање које пружа друга премиса) и једнозначно разрешава проблем "непристрасне примене апстрактне и опште норме у датом случају". Тај поступак је карактеристичан само за право, јер га не познају ни морал ни обичајне норме, те се у том смислу и може говорити о праву као о једином *систему* норми, који мора имати право субјекта који га ствара, а онда и субјекта који га примењује. Смисао целокупног решења јесу друштвено усклађена и предвидљива долажења до исправних делања у конкретним ситуацијама након предузимања мисаоних аката препарирања релевантних садржаја конкретних ситуација, и то: 1. оформљењем принципа, класификација и узрочно-последичних релација, 2. формализацијом (систематизацијом) и 3. силогистичким закључивањем. Циљ првог процеса је обезбеђење да на путу до истинитог сазнања тога како сваки члан друштва у конкретној ситуацији треба исправно да поступа, не дође до деструктивних дејстава психичке и социјалне димензије појма на мисаоно представљање нормативно релевантних садржаја стварности, што се постиже фиксирањем нормативних појмова према (правним) принципима, класификацијама и узрочно-последичним релацијама; циљ другог процеса је да ово фиксирање појмова заврши једним артифицијелним (правним) системом знакова за које се претпоставља да трајно и хармонично у себи усклађују ознаке и означања; док би циљ трећег процеса био обезличавање и униформисање пута до истинитог (правног) сазнања у један једини универзални силогистички образац.

За даљи ток излагања мислим да би било корисно поставити три тезе. Прва гласи да се у античкој Грчкој по први пут у историји јавља право *stricto sensu*, а не само његови рудименти. Друга теза је да настанак права подразумева постојање и примену формалне логике у нормативној сфери (тј. да је то обележје по којем се право разликује од обичаја и од морала). Напокон, трећа теза гласи да је за примену формалне логике у нормативној сфери нужен минимум баланса моћи у друштву, који омогућава издвајање законодавства од судске и "извршне" власти. Прва теза биће у даљем тексту - ради јасности и прегледности излагања - расправљана у склопу преосталих двеју теза.

Развој логике (тј. правила мишљења која имају претензије да воде истинитим закључцима о стварности) једног друштва може се - између осталог - реконструисати и проучавати на основу општих рефлексија о логици у теоријским расправама мислилаца односног друштва. Прихватимо ли то за адекватан показатељ развоја логике у самом друштву и узмемо ли у обзир писане логичке расправе из најраније историје људске мисли, доћи ћемо у ситуацију да можемо нешто више рећи о

квалитативној новини која се појављује у логици античке Грчке и која, применом у нормативној сфери, омогућава настанак права.

Погледамо ли, примерице, рана кинеска или индијска логичка учења, видећемо да ниједно од њих не достиже ону формализованост, каква постоји код Аристотела и, касније, код стоика. У кинеској логици полази се од претпоставке да речи евоцирају бескрајни комплекс партикуларних представа, што још више поспешује идеографски карактер кинеског писма. У кинеској реченици нема доминације субјекта и предиката, већ преовладава слободна јукстапозиција независних знакова у којој долази до изражаја целокупни доживљај аутора о бивствовању. Само изражавање је афористичко, у концизном енигматском и парадоксалном маниру. Уопште, кинеска мисао стално тендира парадоксу (" све што постоји јесте друго, све што постоји јесте оно само") и ослања се на аналогију. Речи нису апстракције, већ комплекси визуелних утисака са евокативном и дескриптивном снагом. Самим тим, нема тих речи које могу претендовати да изражавају целину стварности као апстрактну самосвојност, као што нема ни помисли о образовању некаквог система из кога би се откривали "скривени" делови стварности. За разлику од на Западу тако само по себи разумљивог тока сазнања од познатог ка непознатом, кинеска мисао иде од непознатог ка познатом (Dumitriu, 1977:34). А, генерално узев, две главне кинеске "непознанице" јесу стално променљиви доживљај индивидуе и Пут (Тао) стално променљивих креација (Kia-Hway, 1961:85).

Ако је тачно да "историја доказује да граматичка студија претходи и утиче на логичку" (Dumitriu, 1977:64), онда главне доприносе логици можемо очекивати код оних друштава која су овладала словним писмом, јер оно не само да пружа много бољи увид у конструкцију језика него идеографско писмо него и омогућава јачи повратни утицај писма на сам говор (Јенсен, 1958:13), као и на мишљење уопште (Молнар, 1992:390-1 и 397). То, другим речима, значи стварање основних предуслова за формализацију мишљења. Тако, у индијској мисли постоји већ ситуација нешто ближа западној него што је то кинеска, али ни у њој нема оне формализације логике коју су постигли Грци. Иако у филозофији *Нуауа* долази до образовања једног петочланог силогизма (што је неке руске писце понукало на прављење паралела између логичког развоја у Грчкој и Индији: Бонгард-Левин, 1983:205), који ће будисти наставити да формализују, карактеристика индијске логике ће још увек остати неразлучиви спој логике садржаја и логике форме. Индијски израз је парадоксалан као и кинески, а дихотомија универзалног и индивидуалног - која је постојала и код Аристотела - пати од немогућности да се универзално одреди као егзистирајуће и да постане отворено за шест *padārtha* ("могућности бити именован"). То ће бити и главна препрека да се индијска логика формализује до граница потребних за систематизацију целокупне стварности.

Родно место теоријских рефлексива о логици у сваком друштву јесте спор међу људима који се не решава силом већ расправом и мериторном одлуком трећег. Гледајући етимолошки, појам логике и у

Индији и у Грчкој има изворно значење правила расправе и методологије дискусије (Vochenski, 1962:482), о чему се још може наћи доказа како у учењу *Нуауа*, тако и у Аристотеловом "језичком" третману *аналитике*. То није нимало случајно, с обзиром на то да је поприште решавања спора у исто време место на коме се интензивирају деструктивна дејства психичке и социјалне динамике појма. До којих размера могу нарасти дискрепанције између речи и ствари осведочавају се сва друштва у којима су се развиле могућности за несметано вођење спорова пред неком врстом арбитраже или судом од стране сукобљених партикуларних интереса, и спорова између политичких опција на јавној сцени, где доношење одлука од значаја за целу заједницу зависи од неког облика учешћа свих или већег броја чланова заједнице. Форензична и политичка искуства о бескрајним могућностима да се манипулацијом речи утиче не промене међу стварима довела су до тога да се почело истраживати како да се контролом употребе речи мисао присили да следи и поштује ток догађаја у стварности. Отуда не треба да чуди чињеница да су адвокати (у најширем смислу те речи) били међу првима који су се почели бавити не само развијањем реторике него и изучавањем логике. На основу свог практичног искуства у деструирању логике, адвокати су међу првима осетили потребу да логику усаврше и начине је отпорном на све већ тада тако распрострањене манипулације. У Кини ће, тако, једна од првих филозофских школа која ће своју пажњу готово у потпуности посветити проучавању напетости између "имена и датости", бити *Школа имена*, настала међу адвокатима (Ју-Лан, 1977:98-111). О једном од првих представника ове школе, адвокату Донг Сију (из VI века пре Христа), постоји овакво сведочанство:

"У држави Џонг је било много људи који су приликом поступака извртали законице. Дзи Чан је забранио извртање закона. Донг Си је на то ставио на располагање лажне сведоке. Дзи Чан је забранио да свједоци тумаче закон. Донг Си је био подједнако неисцрпив у средствима којима их је заобилазио. На тај начин није више било могуће никакво разликовање између допуштеног и недопуштеног. (...) Дзи Чан је владао Џонгом, а Донг Си је учинио својом посебном задањом да му прави тешкоће. (...) Неправо је постало правом, а право неправом, тако да се напосљетку више није знало што је право, а што неправом, док се оно што је допуштено и недопуштено мијењало из дана у дан. Кад би желио да тко добије поступак, омогућио би му да га добије, кад би желио да тко буде осуђен, дао би га осудити. Тако је држава Џонг доспјела у велики неред, а међу народом су колале гласине. Дзи Чан се напосљетку засити тога, па наложи да смакне Донг Сија и обзнане његове злочине. Тада се смири дух људи, право и неправом се учврсте, закон и право су важили." (*Прољеће*, 1982:301-3)

Завршетак ове приче типичан је за источњачке деспотије и заправо показује не да су се "право и неправом учврстили" него да до настанка права уопште није ни дошло. У друштву у којем један човек или једна група људи има довољно моћи да одлучује шта је право и неправом, тј. да "штити" оно што сматра за право и прогања оно што сматра за

неправо - право не постоји. Још од Хобса стално понављана истина да онај ко има довољно моћи да заштити све припаднике друштва има довољно моћи и да све припаднике друштва подјарми, важи и у домену норми: онај ко има довољно моћи да сам заштити целокупну нормативну област од манипулације, има у исто време и довољно моћи да целокупном нормативном облашћу манипулише.

Сасвим други пример пружају софисти у античкој Грчкој, где и долази до историјски првобитног успостављања минимума баланса моћи у једном политичком друштву. Настанак првих писаних закона и увођење формалног судског поступка у Грчкој поклапа се са друштвеним кризама у којима губитак моћи носилаца власти (појединаца или привилегованих група) да суверено доносе све одлуке од значаја за целокупну заједницу, није довео до пропасти *полиса*, него, обрнуто, до његовог усавршавања у виду увођења механизма за међусобну контролу носилаца власти у *општем друштвеном интересу* (што, наравно, није увек значило и демократизацију: види даље Гагарин, 1986:125-6). Носиоци ("извршне" и судске) власти (какви су, нпр., у Атини били Архонти и Ареопаг), који су до тада имали довољно моћи да самостално доносе све појединачне одлуке од значаја за целокупну заједницу, сада морају да прихвате долазак једне особе (врло често странца) која је по вољи целокупног *полиса* и која има овлашћење да у име *полиса* донесе општеобавезујућа правила за у начелу све области живота *полиса*. То означава појаву институције законодавства која репрезентује, модерним речником речено, "вољу народа" и може опстати само док у држави тог народа механизам ефикасне контроле носилаца власти обезбеђује одређени баланс моћи између ширих друштвених група, што, опет не дозвољава да се један партикуларни интерес наметне за аутономног и неспутаног интерпрета садржаја "права". Последице таквог законодавства - како то речито показује грчки пример - првенствено се огледају у регулацији процедура у којима ће се доносити појединачне (било политичке, било судске) одлуке, и то на такав начин да се - ако не непосредно, а оно барем посредно - заштите интереси свих оних које ће те одлуке погађати. Али, то даље значи и да би сви који су непосредно заинтересовани за доношење неке одлуке требало да учествују у расправама, чији би резултат у том случају био "права" одлука. Важна импликација оваквог решења јесте да се физичко насиље потискује у други план, само против оног члана друштва - макар он био носилац највише власти - *који се успротиви закону или одлучи донетој у складу са законом*. Наравно, у доношењу одлуке и даље игра улогу количина друштвене моћи, статусна припадност и друге "нерелевантне" околности али се сада све оне морају појавити у аргументационом медијуму, који има за циљ да квалитет ваљаности и правилности конкретне појединачне одлуке одржи у логичкој форми неких, макар најосновнијих принципа постављених законодавством. Јер, флагрантно кршење логичког минимума на којем је подигнута правна грађевина доводи до окончавања баланса моћи између друштвених група грађанским ратом. Због тога свако истинско право повлачи за собом развој техника аргу-

ментације, вођених искључивим циљем да се докаже кореспондентност интереса аргументатора са законским нормама, а да се у исти мах не доведе у питање логичка основа тих норми. Умеће аргументовања доводи до парадоксалних ефеката: с једне стране - оно распламсава и заоштрава процесе деструирања склада између речи и ствари, док - с друге стране - интензивира настојања да се осигура барем минимум логичке заснованости одлука у правном систему. Грчко искуство то добро показује. Софисти не само да су заслужни за ударање темеља правној аргументацији (која је, управо због тога што је настала из њиховог практичког, више форензичног него политичког искуства, увек била оптуживана за преферирање онога што изгледа као истина у односу на истину саму: види Аврамовић, 1988:27 и даље), него су такође заслужни и за формирање грчке - превасходно формалне - логике.

Решење које је напokon омогућило право као друштвени феномен била је формална логика, као покушај да се уведе нови ред - систем - међу стварима, чија је осуђеност на неуспех само отварала ново, много комплексније бојно поље за аргументационе стратегије и реторичке маневре. Вербални окршаји на политичкој сцени и у судници не само да су заменили физичке сукобе ширих размера него су достигли, паралелно са високим нивоом софистицираности реторичких средстава спорења, и прве формално-логичке критеријуме за евидентирање победника у политичким и судским споровима. Откада су настале и у праву примењене, формална логика и реторика представљају две стране истог новчића. Само у од на властите динамике стварности одвојеног формално-логичког правног система може да се развија правна аргументација, која од "стриктне" примене права стално покушава да начини средство афирмације партикуларног интереса.

Аристотел је несумњиво први (не само хеленски) мислилац код кога можемо пронаћи све оно о чему је горе било речи. У његовој социјалној мисли долази до веома важног одвајања државног уређења, које почива на подели власти, и закона:

"Државно уређење је *организација власти* у државама, начин на који је *власт распоређена*; државним уређењем одређено је ко је носилац врховне власти у држави и шта је крајњи циљ сваке поједине државне заједнице. Закони су, напротив, одвојени од онога што одређује једно државно уређење као такво, по њима треба да владају они у чијим је рукама власт и да сузбијају оне који крше те законе" (Аристотел, 1975:88:128-9а, курзив А. М.).

Закони, дакле, претпостављају распоређење власти на више носилаца, међу којима Аристотел помиње "саветодавну власт", "извршну власт и "судску власт". Али, да би једно државно уређење уопште могло да добије адекватне законе, оно мора бити "исправно", тј. "имати у виду општу корист", а не "корист оних који су на власти" (Аристотел, 1975:64:12-79а). Јер, "под оним што је право треба подразумевати једнакост, а та једнакост и та правда захтевају да се има у виду корист целе државе и интереси свих грађана, а грађанин је, уопште узев, онај ко има

права и да влада и да се потчињава, али је у сваком државном уређењу друкчији (Аристотел, 1975:75:12836).

Законодавац, заправо, није носилац власти већ репрезентант "опште користи", а то значи репрезентант самог "разума без прохтева", тј. ван домаћаја партикуларних интереса који разарају друштво (Аристотел, 1975:83:1287а). Доношење закона није акт власти већ формулација друштвеног консензуса о томе како треба расподељивати и вршити власт, што води закључку да "врховна власт" треба да припада мудро састављеним законима". Важност закона произлази из Аристотеловог схватања разума, односно могућности да се изађе на крај са деструкцијом смисла до које доводи распад између речи и ствари: "добро састављени закони треба да, колико је то могуће, сами дају тумачење свих случајева и да што мање препусте нахођењу судија" (Аристотел, 1987:7:1354а). То значи да закони имају моћ да својом иманентном рационалношћу на прави начин омогуће да доношење појединачних одлука у свим споровима - било да су у њих увучени носиоци власти, било да је реч само о сукобу између појединачних интереса обичних грађана - буде примерено свим околностима случаја, не дозвољавајући да их угрозе процеси психичке и социјалне деструкције појмова. Разлог за то лежи у чињеници што се норме закона односе "на будуће и опште", користећи се логиком која омогућава ефективну примену на све проблематичне случајеве. Логика о којој је реч јесте формална логика. Аристотел заправо само доводи до врхунца логичку револуцију, која је код Грка отпочела у домену математике. Наиме, са Питагором и припадницима његове школе геометрија постаје од емпиријске дисциплине, или "мерења земље", како су је до тада развијали Египћани, "демонстративна *a priori* наука". Управо то ће касније постати моделом по којем ће Аристотел засновати свој метафизички систем *a priori* знања о стварности, као претпоставци даљих логичких анализа (Клеале and Клеале, 1962:3). Главни доприноси Аристотелове метафизичке мисли његовој логици јесу: 1. схватање да све ствари имају свој *eidos*, као оно што постоји стално, што је увек било и што ће увек бити оно што јесте, и 2. схватање да опште кретање и промене које задешавају ствари почивају на универзалним узрочно-последичним интеракцијама међу стварима, при чему "прва филозофија" мора доћи до онога што је "вечно, непокретно и издвојиво", а што представља "прве принципе и узроке" (*prōton arhōn kai aition*) (Аристотел, 1985:7:982б). Проблем дискрепанција између ствари и речи решава се отуда проналажењем првих принципа од којих почињу детерминистички ланци промена у односима међу стварима. Грчки хомоним *arhē*, поред тога што код филозофа, почев од Анаксимандра надаље, означава логички (и, уопште, теоријски) принцип, у себи чува митско наслеђе "архајског", првобитног, изворног (те је у том смислу "прапочело": упор. Kerényi, 1973:6-7), али такође обухвата и значење власти, господства. Аристотел наглашава овај моменат власти у првом принципу, који све покреће - остајући сам непокретан - цитатом из Хомерове *Илијаде*: "Није добро многовлађе, нека је један владар." Ту је аналогија

између принципа и војсковође, односно целокупне стварности и војске, чије је добро: ”и у поретку и у војсковођи, и више у томе другоме, будући да није тај због поретка, али је поредак због њега. Све су ствари сређене некако, али не истим начином, и рибе и птице и биљке; а ништа се не понаша тако као да нема никаквог одношаја једнога према другоме, него јест некако одношај. Јер све се ствари сређују према *једном*, али као у кућанству, гдје је слободнима најмање допуштено чинити било што насумице него су им све ствари или већина већ уређене, док је у робова и животиња мало тога што је поради заједништва, а много тога онако насумице. Јер такво почело сваког појединог од тих њихова је нарав. Исто тако је неопходно да све буде подвргнуто разлици (суђењу) (да изађе пред суд); али понешто је такво да све са њим има неки заједнички однос према целини” (Аристотел, 1985:315:1075, последња реченица преузета је из превода: Хегел, 1975:276).

Ово место упозорава да не треба прерано признати *arhé* за еманципатора од ”монархистичког” мита у геометризираном друштвеном простору демократског *полиса*, у коме су сви грађани (”друштвене силе”) једнаки спрам власти (*isonomia*, полагање власти у средиште, *en mesoi*, Вернан, 1990:96, 107, 112-121). Монархистички принцип још увек важи, али сада формализован и стављен на инструментално располагање управо свакој ”друштвеној сили” која га се барем накратко докопа. ”Друштвена сила” којој у (политичкој или форензичној) расправи припадне наклоност *arhé*, покреће (”организује”) целокупну стварност као ”вољено” (*to eromenon*), као *causa finalis*. Уз помоћ *arhé* цео свет постаје (само)сврховит, при чему реч телос (сврха) добија неугодни призвук свога другог значења: државне службе или управе. Нови свет који се свакој ”друштвеној сили” указује из перспективе првог (као владајућег) принципа јесте свет који она треба да за своје сврхе организује попут државног апарата, управљајући њиме једноставно попут командовања војском.

У цитираном пасусу помиње се потреба да свака ствар ”изађе пред суд” мишљења, што такође звучи веома чудно. Погледа ли се Аристотелова прва књига *Органо*, долази се до неких још занимљивијих закључака. Десет датих, фиксираних смислова које речи придају свакој ствари (супстанција, квантитет, квалитет, релација, место, време, положај, поседовање, делање и трпљење), називају се категоријама (*categoria*), што значи оптужбама за кривицу, тужбама. Класификујући сваку ствар у једну од ових десет група, принцип их заправо оптужује, тежи их осудити на један одређени смисао. Критеријум (*kriterion* = судило, средство суђења) који при том користи јесте истина, схваћена као узрочно-последична повезаност свих ствари. А, како је већ Келсен добро приметно, грчка реч *aitia* има смисао како узрока, тако и кривице: идентификовати нешто као узрок значи утврдити његову кривицу за последицу (Келсен, 1941:256). Једини узрок који није у исто време и окривљени јесте први принцип - он је *arhé*, суверена власт сама и извор нужности (*ananke* = сила) истине, којом се све ствари доводе у међусобне узрочно-последичне односе. Доказно средство којим се при том

принцип служи јесте силогизам, у коме се полази од *аксиома* (вредности: реч *aksiun*, из које вуче корен ова реч, означава једноставно прихватање или одбијање) или претпоставки да нешто постоји (тј. нечему припада, афирмација) или не постоји (тј. нечему не припада, негација) - "доказати не знати питати него претпостављати", нужношћу, тј. силом принципа (Аристотел, 1965:86). Но, пошто постоје две врсте силогизама, формални ("теоријски") и дијалектичко-реторички (топички), то морају постојати и две врсте доказних средстава (наравно, између дијалектичког пута до силогизма - пута постављања питања и одговарања на њих кроз расправу - и реторичког пута - пута убеђивања кроз беседништво - постоји разлика, али она овде неће бити проблематизована). У случају теоријског силогизма, доказ јесте само онај који задовољава свеобјашњавајући принцип, док у случају дијалектичко-реторичког силогизма одсуство везе са принципом попуњавају само пука, раштркана мада "уверљива" места (*topoi*, Аристотел, 1987:21:13-58a).

Упоредимо ли сада Аристотелову социјалну и логичку (тј. логичко-реторичку) мисао, одмах пада у очи, с једне стране, тенденција ка разградњи, расподели власти у социјалном учењу, и, с друге стране, јачање репресије мисли над стварима у логичком систему. То указује и на реалну појаву да што се више суверенитет разграђује у једну компликовану структуру носилаца власти, која се темељи на барем минималном балансу моћи између кључних друштвених група у држави, то више припадници свих група постају свесни раста репресије и туђих и сопствених мисли над стварношћу. Након дефинитивног распада склада речи и ствари, у условима када у друштвеној стварности више не постоји неприкосновени центар моћи, кадар да увек својом силом гарантује сопствено решење конкретних проблема тумачења смисла, долази до притиска на мисао да се формализује. То се чини на тај начин што се борба устремљује ка првом принципу, да би се његовим запоседањем и постављањем за *causa finalis* почело са "оптуживањем" ствари за поседовање (или непоседовање) извесних општих карактеристика и утврђивањем кривице за узрочна дејства. Крајњи исход требало би да буде логичка целина која у стварности не само државе, већ и целог космоса (*kosmos* = уређење, назив носилаца власти на Криту), има свој *telos*, тј. која је конструише као нужно (силом) повезани скуп једнозначно схваћених елемената. Или, како ће то касније изразити стоик Посејдоније, "космос је систем створен од неба и земље и свих бића која се налазе у њему, или систем који сачињавају и богови и људи и све ствари, *створен управо ради њих*" (Јаертије, 1979:244, курзив А. М.). Но, систем који су увели стоици само ће још више заострити круцијални проблем одређења сврха којима се руководе поједини процеси "подвођења" стварности под *arhé*. Онај ко хоће да дође до стварних циљева система, тај мора одбацити "глупе керефеке" у исказаним и легитимним циљевима система, "а то може само ако пажљиво проматра што систем стварно чини, а не што каже да чини" (West Churchman, 1986:33). Унутар његове формалне структуре циљеви

система су постали *de facto* необавезујући, што је довело до тога да сама форма система постане средство које нови, "еманциповани" циљеви користе једино због сопствене легитимације. Покушајем редукције легитимационог основа употреба правног система за остваривање циљева "заинтересованих" на чисту процедуру отишло се корак даље: "правно уређена процедура као социјални систем" има за задатак још једино "да гарантује доношење одлука, и то независно од тога да ли логика функционира и да ли омогућава израчунавање једино правилног решења или не" (Luhmann, 1983:12, Luhmannов пример показује да се ова, "класична" теорија процедуре може "осветлити" само по старом метафизичком рецепту - сада осавремењеном социолошком терминологијом - "унапред датих смисаоних структура" и "фактичких процедура" у "свеобухватним, предструктурираним системима друштва" у које се право "укотвљује").

Оно што је системска парадигма неоспорно успела да осветли јесу тзв. "кондиционални програми", који - као функција система - морају претходити тзв. "сврховитосним програмима", што се у правној сфери показује као темељ правне државе и њена *differentia specifica* у односу на полицијску државу (Luhmann, 1981:72-86). Ван система, другим речима, постаје немогуће разликовати ("кондиционални") закон и ("сврховиту") појединачну одлуку (било власти, било грађана) која је законом "кондиционирана". Али, ово законодавно "кондиционирање" - које се првобитно одвија као суђење *arhéa* смисаоно нестабилним нормативним појмовима (у форми правних нормативних реченица, тј. "судова") према његовом *telosu*, довело је до адекватног поступка код свих правних субјеката, али са једном битном разликом: *садржајно* остварење њихових - чак и "најсумњивијих" - циљева постаје могуће уколико им се успешно "кондиционирају" и она средства која ће у каснијим *аргументационо-правним* стратегијама послужити искључиво да се прикаже *формално-правна* усклађеност поступка остварења тих циљева са "кондиционирањем" које је законодавац номинално везао за своје - понекад потпуно другачије - циљеве.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, *Органон*, Београд, 1965.
- Аристотел, *Политика*, Београд, 1975.
- Аристотел, *Метафизика*, Загреб, 1985.
- Аристотел, *Реторика* 1/2/3, Београд, 1987.
- Аврамовић С., *Исејево судско беседништво и атинско право*, Београд, 1988.
- Bochenski L., *Formale Logik*, Fribourg, 1962.
- Бонгард-Левин Г., *Стара индијска цивилизација*, Београд, 1983.
- Brkić J., *Legal Reasoning. Semantic and Logical Analysis*, New York, Bern and Frankfurt/Main, 1985.
- Dumitriu A., *History of Logic*, Vol. 1, Tumbidge Wells, 1977.
- Gagarin M., *Early Greek Law*, Berkeley, etc., 1986.
- Херел Г., *Историја филозофије*, Књига 2, Београд, 1975.
- Jensen H., *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin, 1958.

- Ju-Lan F., *Istorija kineske filozofije*, Beograd, 1977.
- Kelsen H., *Vergeltung und Kausalität. Eine soziologische Untersuchung*, The Hague, 1941.
- Kerényi C., *Прологомена*, у: Jung C. and Kerényi: *Essays on a Science of Mythology*, Princeton, 1973.
- Kia-Hway L., *L'espirit synthétique de la Chine*, Paris, 1961.
- Kneale W. and Kneale M., *The Development of Logic*, Oxford, 1962.
- Kutschera F. von, *Elementare Logik*, Wien und New York, 1967.
- Лаертије Д., *Животи и мишљења истакнутих филозофа*, Београд, 1979.
- Luhmann N., *Теорија система. Сврховитост и рационалност*, Загреб, 1981.
- Luhmann N., *Legitimation durch Verfahren*, Frankfurt/Main, 1983.
- Молнар А., *Психичка и социјална димензија појма и формална логика права*, "Социологија", vol. XXXIV, бр. 3, (1992)
- * * * *Прољеће и јесен Ly Bu Vea (Prva enciklopedija stare Kine)*, Загреб, 1982.
- Вебер М., *Привреда и друштво*, том 1, Београд, 1976.
- Вернан Ж., *Порекло грчке мисли*, Сремски Карловци и Нови Сад, 1990.
- Weber M., *Објективност спознаје у друштвеној знаности и друштвеној политици*, у: *Методологија друштвених наука* (избор: А. Марушић), Загреб, 1986.
- C. West Churchman, *Системски приступ*, Загреб, 1986.

(Примљено 10. новембра 1992)

Dr. Aleksandar Molnar,
Assistant at the Faculty of Law in Novi Sad

FORMAL LOGIC AND LAW - AN ATTEMPT OF RECONSTRUCTING THEIR ORIGIN IN ANCIENT GREECE

Summary

The attempt to define a sociologically relevant formal logic and determine its significance for the phenomenon of law has three theses. The first: for the first time in history law appears, *stricto sensu*, in Greece - namely, not only its rudiments. The second: appearing of law presupposes the existence and implementation of formal logic in the normative sphere (namely, in this respect law is distinguished from custom and morals). Finally, the third thesis: in order to implement formal logic in the sphere of law it is necessary to have a minimum of balance of power in a society, which makes possible separation of legislative power from the judicial and "executive" ones.

Central issue in the present study is the analysis of Aristotle's logical and social theory. The first refers to a rather high degree of formalisation of thinking reached by Greek philosophers of that time, while the other to the level of experience relating to the division of power, commensurate to the existing balance of power of principal social groups in the polis. This is not accidental: only those societies knowing social conflicts which are not settled by force, but by discussion and meritorious decision of a third party, are able to develop formal logic, which is in the very foundation of the phenomenon of law. Although the principal goal of that logic is to prevent psychical and social processes of destruction

of sense of normative structures, it only attenuates and modifies them, channelling them within a closely connected sphere of law.

Key words: *Law. - Form. - Logic. - Principle. - System.*

Aleksandar Molnar,
assistant à la Faculté de droit de Belgrade

LA LOGIQUE FORMELLE ET LE DROIT - UNE TENTATIVE DE RECONSTRUIRE LEUR NAISSANCE DANS LA GRÈCE ANTIQUE

Résumé

L'auteur essaie dans son article d'aboutir à une définition socialement pertinente de la logique formelle et d'établir son importance pour la naissance du phénomène juridique. Dans ce sens, il formule trois thèses. La première est que dans l'ancienne Grèce, apparaît pour la première fois dans l'histoire le droit *stricto sensu*, et non seulement ses rudiments. La deuxième est que la création du droit implique l'existence et l'application de la logique formelle dans la sphère normative (c'est-à-dire que c'est là une caractéristique qui distingue le droit des coutumes et de la morale). Et enfin, la troisième thèse est que pour l'application de la logique formelle dans la sphère normative, il est nécessaire qu'il existe un minimum de balance du pouvoir dans la société, ce qui permet de séparer la législation du pouvoir judiciaire et "exécutif".

La place centrale est consacrée à l'analyse de la théorie logique et sociale d'Aristote. La première se penche sur le degré très élevé de la formalisation de la pensée, auquel est parvenu la pensée grecque de cette époque, alors que la deuxième parle de la puissance de l'expérience avec la division et l'organisation du pouvoir, de la balance existante adéquate des principaux groupes sociaux dans le *polis*. Cela n'est pas dû au hasard: seules les sociétés qui connaissent les conflits sociaux qui ne sont pas réglés par la force, mais par le débat et la décision méritoire d'un tiers, développent la logique formelle qui est à la base du phénomène juridique. Bien que le principal but de cette logique soit d'empêcher les processus psychiques et sociaux de destruction du sens des structures normatives, elle ne parvient qu'à atténuer et modifier ces processus destructifs, en les canalisant et en les freinant à l'intérieur d'une sphère hermétique - le droit.

Mots clé: *Le droit. - La forme. - La logique. - Le principe. - Le système.*